

ВПЛИВ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

Рогач О.Я.,

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «УжНУ»,*

Феннич В.П.

*доцент, кандидат юридичних наук
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач О.Я., Феннич В. П. Вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України.

У даній статті розглядається вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток цивільного процесуального права України та практику застосування його норм вітчизняними судами. Визначається поняття та сутність прецедентного характеру рішень (ухвал) Європейського суду з прав людини, їх місце в системі так званих «судових джерел» цивільного процесуального права. Вказується на недоліки Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який визнає джерелом права практику Європейського суду з прав людини та позицію вітчизняних судів стосовно даного недоліку.

Зауважується, що джерелом права згідно Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виступає також практика Європейської комісії з прав людини та визначається її роль у процедурі розгляду скарг на порушення Конвенції.

Окреслюються напрямки впливу практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство, де робиться висновок, що прецедент може бути сформований по будь-якому процесуальному питанні в силу динамічного тлумачення вказаним судом положень конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї. Зазначається, що практика Європейського суду з прав людини загалом конструє правові ідеї щодо принципів цивільного процесу та права на справедливий суд. На прикладі окремого рішення Європейського суду з прав людини аналізується правозастосовчий і нормативний вплив на результати розгляду та вирішення цивільної справи і розвиток цивільного процесуального права України відповідно. Узагальнюється значення практики Європейського суду з прав людини для цивільного судочинства України. Зокрема, врахування прецедентної практики ЄСПЛ під час розгляду і вирішення цивільних справ усуне ті фактори, які служать причиною звернення до Суду та впровадить в українське цивільне судочинство європейські стандарти захисту прав і свобод людини. В підсумку вплив рішень ЄСПЛ зменшить необхідність звернень до міжнародної судової установи за пошуком справедливої сатисфакції, що прискорить захист прав і свобод сторін цивільної справи в рамках органів національної судової юрисдикції.

Ключові слова: цивільний процес, ЄСПЛ, практика, джерело права, прецедент.

Rohach O.Ya., Fennych V. P. The influence of precedent practice of the European Court of Human Rights on the civil justice of Ukraine.

This article examines the influence of the decisions of the European Court of Human Rights on the development of the civil procedural law of Ukraine and the practice of applying its norms by domestic courts. The concept and essence of the precedent nature of decisions (decisions) of the European Court of Human Rights, their place in the system of so-called “judicial sources” of civil procedural law are defined. The shortcomings of the Law of Ukraine “On the implementation of decisions and application of the practice of the European

Court of Human Rights” are indicated, which recognizes the practice of the European Court of Human Rights as a source of law and the position of domestic courts regarding this deficiency.

It is noted that the source of law according to the Law of Ukraine “On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights” is also the practice of the European Commission on Human Rights and its role in the procedure for considering complaints about violations of the Convention is determined.

The directions of the influence of the practice of the European Court of Human Rights on civil proceedings are outlined, where it is concluded that a precedent can be formed on any procedural issue due to the dynamic interpretation by the specified court of the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and its protocols. It is noted that the practice of the European Court of Human Rights generally constructs legal ideas regarding the principles of civil procedure and the right to a fair trial. On the example of a separate decision of the European Court of Human Rights, the law enforcement and regulatory influence on the results of consideration and resolution of a civil case and the development of the civil procedural law of Ukraine, respectively, are analyzed. The importance of the practice of the European Court of Human Rights for the civil justice of Ukraine is summarized. In particular, taking into account the precedent practice of the ECtHR during the consideration and resolution of civil cases will eliminate the factors that serve as the reason for the appeal to the Court and will introduce European standards of protection of human rights and freedoms into Ukrainian civil proceedings. As a result, the impact of the decisions of the ECtHR will reduce the need to appeal to an international judicial institution in search of just satisfaction, which will accelerate the protection of the rights and freedoms of the parties to a civil case within the framework of national judicial jurisdiction.

Key words: civil process, ECtHR, practice, source of law, precedent.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ або Суд) виступає важливим органом Ради Європи, покликаним контролювати виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [1] (далі Конвенція) країнами, що її підписали. Указана Конвенція та Протоколи до неї визначають європейські стандарти щодо правового статусу людини та зобов'язання держав їх дотримуватися у національному законодавстві і повсякденній діяльності. Контроль за належним виконанням даних зобов'язків покладено на ЄСПЛ, який може прийняти за результатами розгляду скарги рішення про порушення державою положень Конвенції і Протоколів до неї та присудити справедливую сатисфакцію за це. Подібна процедура робить європейські стандарти у сфері захисту прав людини не абстрактним явищем, проголошеною декларацією, а реально діючим механізмом, що гарантує особі мінімально проголошені стандарти її прав і свобод.

Отримання Україною 23 червня 2022 року статусу кандидата в члени Європейського Союзу [2] (далі ЄС) накладає на нашу державу ряд зобов'язань щодо проведення певних реформ, які необхідно виконати, інакше ЄС відкличе цей статус. Одною із таких реформ виступає судова реформа, де модернізація стосується не тільки судоустрою, але й судочинства, в тому числі й цивільного. Напрямок такого реформування можна побачити в рішеннях ЄСПЛ щодо гарантування права на справедливий суд, проголошене ст. 6 Конвенції.

Стан опрацювання. Основні теоретичні та практичні аспекти впливу прецедентної практики Європейського Суду з прав людини на цивільне судочинство України розглядали такі науковці як С.Ф. Афанасьєв [3], Н.В. Козлова [4], Т.А. Стоянова [5], Т.І. Фулей [6], О.Д. Чепель [7] тощо. Незважаючи на значний науковий внесок у розкритті прецедентної ролі рішень ЄСПЛ щодо цивільного судочинства, багато питань так і не отримали свого однозначного вирішення, що робить тему дослідження вкрай актуальною.

Мега статті полягає у визначенні сутності та напрямків прецедентного впливу рішень Європейського Суду з прав людини на розвиток та вдосконалення цивільного судочинства України.

Вклад основного матеріалу. Цивільне судочинство виступає судовою формою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод, інтересів фізичних та юридичних осіб або держави. Для цього розробляються правила, які регламентують поведінку суду, органів виконання та учасників цивільного процесу під час розгляду та вирішення цивільних справ. Указані правила формуються з врахуванням того, щоби судовий захист проводився справедливо, своєчасно та неупереджено (ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України)) [8].

Правові норми, де містяться правила цивільного судочинства зафіксовані різноманітними джерелами цивільного процесуального права України. Їх доволі багато, але найбільше в наукових колах ве-

дуться гострі дискусії щодо так званих «судових джерел» цивільного процесуального права. Тут слід зауважити, що правильне вирішення питання про систему джерел цивільного процесуального права України має не тільки академічне значення, але прямо пов'язане з важливими практичними задачами: правовим обґрунтуванням вчинення судом або учасником процесу певної процесуальної поведінки.

У поняття «судові джерела» цивільного процесуального права науковці включаються багато правових актів, де під ними розуміють рішення Конституційного суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України або Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (дані суди вже ліквідовано, але видані ними постанови продовжують діяти – *Авт.*), рішення Верховного Суду (далі ВС) або нижчестоящих судів у конкретній цивільній справі, рішення ЄСПЛ [9, с. 79].

Якщо стосовно багатьох «судових джерел» цивільного процесуального права не все так однозначно, то щодо практики ЄСПЛ всі вчені-процесуалісти висловлюють однакові погляди: воно є джерелом цивільного процесуального права. Подібна однотайність в думках базується на прямій вказівці закону. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [10] та ч. 4 ст. 10 ЦПК, українські суди використовують практику ЄСПЛ як джерело права. Тому дискусії з приводу можливості використання цієї практики в якості джерел права не ведуться.

Більшість вітчизняних науковців, описуючи практику ЄСПЛ, як джерело права, забувають вказати, що поняття «практика Суду», яка вживається в ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», поширюється не тільки на практику ЄСПЛ, але і на практику Європейської комісії з прав людини (далі Комісія). Справа в тому, що до 1998 року Європейська комісія з прав людини поряд з Судом здійснювали розгляд скарг на порушення Конвенції. За раніше існуючою процедурою, Комісія здійснювала початковий розгляд скарги, визначаючи її прийнятність. Якщо скарга була визнана прийнятною, Комісія брала на себе роль посередника для досягнення дружнього врегулювання спору на основі поваги прав людини, як вони визначені в Конвенції. Якщо цього не відбувалося, Комісія встановлювала факти і висловлювала думку по суті справи. Ця доповідь передавався Комітету міністрів Ради Європи та заявнику, де останній мав право просити про направлення справи до Суду. Якщо він цього не робив, протягом трьох місяців з дати направлення доповіді Комітет міністрів вирішував більшістю в дві треті голосів членів чи мало місце порушення Конвенції. Отже, як Суд, так і Комісія могли висловити свою позицію по суті справи, а тому не дивно, що нормотворче значення надано практиці обох даних інституцій.

Слід зауважити, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» статус «джерела права» надає «практиці Суду», а не «рішенню Суду». Проте, якщо почитати ст. 18 даного Закону, яка називається «Порядок посилення на Конвенцію та практику Суду», зрозуміло, що під «практикою Суду» розуміють «рішення та ухвали Суду». Вказані процесуальні документи оформляють результати юрисдикційної діяльності Суду. Згідно ст. 45 Конвенції рішення виносяться по суті справи, а ухвалою Суд може визнати прийнятність чи не прийнятність заяви. Але прецедентний характер має не рішення Суду як таке, а тільки та його частина, де міститься висновок суду стосовно певного правила поведінки.

Системне тлумачення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» показує певну суперечливість у тому, яке саме треба брати до уваги «рішення Суду», де міститься його практика, що виступає джерелом права: будь-яке чи тільки постановлене проти України. Так, ст. 1 згаданого Закону, описуючи рішення Суду, вказує, що під ним розуміється наступне: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. Отже, говориться про рішення Суду, постановлене проти України. Натомість ст. 17 вказаного Закону таких обмежень по суб'єктному критерію не містить. Мало того, в ч. 3 ст. 18 цього Закону говориться, що «у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом». Подібна ситуація можлива, коли рішення та ухвала Суду чи ухвала Комісії постановлені не проти України. Як показує практика українських судів, вони використовують як рішення (ухвали) ЄСПЛ, постановлені проти України, так і рішення (ухвали) ЄСПЛ, постановлені

проти інших країн [11]. Такий підхід є правильним, оскільки як впливає з ст. 30 Конвенції рішення Суду має бути сумісним із раніше постановленим. Це сприяє правовій визначеності рішення Суду та можливості його використання там, де не вистачає нормативного врегулювання або воно не достатнє.

Предметом розгляду в ЄСПЛ може бути не тільки вітчизняне матеріальне, але і цивільне процесуальне законодавство, а тому практика Суду може впливати не тільки на матеріальне, але й цивільне процесуальне право.

Вплив прецедентної практики ЄСПЛ на цивільне судочинство може охоплювати різноманітні процесуальні питання. Так, рішення (ухвали) ЄСПЛ можуть враховуватися при тлумаченні принципів цивільного процесу або під час розкриття права на справедливий суд, яке закріплено ст. 6 Конвенції. Указане право також може охоплювати основні положення цивільного судочинства (напр., принцип незалежності суддів при здійсненні судочинства, принцип пропорційності тощо) або інші важливі питання розгляду та вирішення цивільної справи (доступ до суду будь-якої інстанції, баланс приватних та публічних інтересів, обґрунтованість рішення суду, справедливість судового розгляду, рівноправність використання юридичних засобів тощо). Справа в тому, що в процесі розгляду тієї чи іншої процесуальної ситуації, її можна підвести шляхом динамічного тлумачення під більш загальні положення Конвенції, які стосуються судочинства та порядку його проведення. Це робиться, оскільки текст Конвенції був розроблений більш ніж 70 років тому назад. Очевидно, що вона не може дати відповіді на всі питання. Ось чому роль прецедентної діяльності Суду чим далі, тим більше набуває вагомому значення, оскільки рішення ЄСПЛ пристосовують текст Конвенції до сучасних реалій. З іншого боку, другорядність практики Суду обумовлена тим, що за ст. 32 Конвенції він поширює свою юрисдикцію на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї. Отже, ЄСПЛ формує прецеденти виключно в контексті розвитку положень Конвенції.

Так, ЦПК України тривалий час передбачав, що фізична особа, яка визнана судом недієздатною не має права самостійно подавати до суду заяву про поновлення її дієздатності. Указаний механізм Україна отримала у спадок від Радянського Союзу, який віддавав людину повністю під контроль її опікуна, оскільки «рішенням суду людину де-юре визнавали рослиною» [12]. Якщо згадати про існування так званої каральної психіатрії в радянські часи, що використовувалася для боротьби з інакодумцями, відібрання в особи права на звертання за захистом до суду цілком логічно вписувалося в систему тоталітарного суспільства, але неприпустиме для суспільства з демократичними цінностями. ЄСПЛ у справі «Наталія Михайленко проти України» в 2013 році вказував на недопустимість такого процесуального порядку, оскільки це йде в розріз зі ст. 6 Конвенції [13]. Положення указанного рішення були імплементовані в національне законодавство тільки в 2017 році, коли до ЦПК України були внесені зміни, де передбачалася строковість рішень суду про визнання особи недієздатною, її право на безпосереднє звернення до суду за поновленням дієздатності, визначений механізм продовження строку дії рішення суду про визнання особи недієздатною з врахуванням інтересів такої особи [14]. Цікаво, що до внесення таких законодавчих змін, але *після* винесення рішення ЄСПЛ у справі «Наталія Михайленко проти України» мали місце випадки, коли місцеві та апеляційні суди відмовляли розглядати заяви фізичних осіб, визнаних судом недієздатними, про поновлення їх дієздатності, оскільки вони не мали права подавати такі заяви. Так, ухвалою Оболонського районного суду м. Києва від 7 липня 2017 року заяву про поновлення дієздатності було залишено без розгляду, оскільки її подала особа, яка не мала на це права. Ухвалою Апеляційного суду міста Києва від 5 вересня 2017 року позиція суду першої інстанції була підтримана. Натомість ВС указані ухвали скасував та направив справу на повторний розгляд, мотивуючи свою позицію тим, що особа не позбавлена можливості «безпосередньо вимагати поновлення своєї цивільної дієздатності». В постанові ВС від 20 червня 2018 р., яка оцінювала законність дій місцевого та апеляційного суду станом на момент розгляду цивільної справи також зазначалося про рішення ЄСПЛ у справі «Наталія Михайленко проти України» як джерело права, яке місцевий та апеляційний суд повинні були застосувати, але цього не зробили, що і призвело до винесення незаконних ухвал [15]. Указані суди повинні були тлумачити ч. 4 ст. 241 ЦПК України (в редакції до жовтня 2017 року), яка визначала коло осіб, що мають право подавати заяву про скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи з врахуванням рішення ЄСПЛ у справі «Наталія Михайленко проти України».

Таким чином, указана цивільна справа наочно демонструє безпосередній прецедентний вплив рішень ЄСПЛ на цивільне судочинство, де національні суди не повинні порушувати положення Конвенції, чекаючи їх імплементации в національне законодавство. Не варто забувати, що ЄСПЛ створювався як

контрольний механізм, що повинен не тільки впливати на національну нормотворчість, але і на єдину правову політику, яка відповідає тому порядку, що склався у більшості європейських країн, які є членами Ради Європи, показуючи основний курс розвитку права, зокрема цивільного процесуального.

Висновки. Високе значення практики ЄСПЛ для цивільного судочинства України зумовлено тим, що даний орган тлумачить положення Конвенції та протоколи до неї всебічно, з врахуванням міжнародного досвіду та змін у світі, щоби таким тлумаченням відображати реалії сьогодення. Враховуючи прагнення України до євроінтеграції, українські суди дедалі частіше у цивільних справах посилаються на конкретні рішення ЄСПЛ як на правове обґрунтування обраної позиції. Хоча, не останню роль у цій ситуації відіграє можливість ВС відступити від своїх, раніше висловлених правових позицій, що спонукає вітчизняні нижчестоящі суди шукати більш стабільні форми підтвердження законності судового рішення. Крім того, врахування прецедентної практики ЄСПЛ під час розгляду і вирішення цивільних справ усуне ті фактори, які служать причиною звернення до Суду та впровадить в українське цивільне судочинство європейські стандарти захисту прав і свобод людини. Саме тих прав і свобод, які називають основними в міжнародному праві. В підсумку вплив рішень ЄСПЛ зменшить необхідність звернень до міжнародної судової установи за пошуком справедливої сатисфакції, що прискорить захист прав і свобод сторін цивільної справи в рамках органів національної судової юрисдикції.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.07.2022)
2. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення: 12.07.2022)
3. Афанасьев С.Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство: дис. ...докт. юрид. наук. Саратов, 2010. 593 с.
4. Козлова Н.В. Изменения гражданского процессуального законодательства в свете требований Европейского суда по правам человека. *Российская юстиция*. 2012. №9. С. 20-23.
5. Стоянова Т. Практика Європейського Суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №6. С. 55-58.
6. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
7. Чепель О. Правова природа консультативного висновку Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 357-361.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
9. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 808 с.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №30. Ст. 260.
11. Заочне рішення Кіцманського районного суду Чернівецької області від 13 липня 2022 р. у цивільній справі №718/1187/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105206456> (дата звернення: 12.07.2022)
12. Кушнір І. «Маленька людина і високі суди», або Як в Україні порушувались права недієздатних осіб. URL: https://zmina.info/columns/malenska_ljudina_i_visoki_sudi_abo_jak_v_ukrajini_porushuvalis_prava_nedijezdatnih_osib/ (дата звернення: 12.07.2022)
13. Справа Наталія Михайленко проти України: рішення ЄСПЛ від 30 травня 2013 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/soo00547?ed=2013_05_30 (дата звернення: 12.07.2022)
14. Коваленко О. Поновлення дієздатності фізичної особи: окремі проблемні аспекти. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018 (апрель). С. 93-96. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/20.pdf (дата звернення: 12.07.2022)
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2018 р. у справі №756/552/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963689> (дата звернення: 12.07.2022)